

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Парщик О. В. Православне духовенство Харківської єпархії (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.) // Проблеми історії та археології України. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції до 100-річчя ХІІ Археологічного з'їзду в м. Харкові 25 – 26 жовтня 2003 р. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 224 – 226.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

не могли виділять достаточное количество денег необходимых для содержания такой огромной церкви. Было принято решение, что половина всех пожертвований и сборов во время крестного хода будет поступать на нужды каплуновского храма.

После учреждения крестного хода в Богодухов многие населенные пункты, через которые проносили икону, стали подавать прошения об оставлении Каплуновской иконы у них на ночь, или о занесении иконы в новые населенные пункты, где ранее она не проходила [10]. В самом же Богодухове совершалось до восьми крестных ходов с Каплуновской иконой из одной церкви в другую, так как каждый храм Богодухова не плохо зарабатывал на молебнах, совершаемых по домам своих прихожан. Это неоднократно выливалось в споры духовенства, жалобы друг на друга, особенно причтов Троицкой и Покровской церквей. Жаловались и богомольцы на долгое отсутствие иконы в Каплуновке, при этом говорилось, что и в Богодухове икону в храмах заставить трудно, так как она постоянно ходит по рукам [11].

В свою очередь, и город Краснокутск с 1892 года стал подавать прошения об установлении отдельного крестного хода из Каплуновки с 13 по 26 августа [12]. Инициатором подачи прошений выступал городской староста купец Иван Зайцев. Синод отказал в учреждении отдельного крестного хода на том основании, что Каплуновская икона посещает Краснокутск во время возвращения ее из Богодухова в Каплуновку и пребывает в нем два дня. Более поздние прошения из Краснокутска подавались с просьбой о продлении пребывания иконы в городе, так как многие прихожане не успевают приложиться к ней. С Краснокутском связано и одно из происшествий с Каплуновской иконой. В ночь с 18 на 19 октября 1904 года во время пожара Николаевской церкви г. Краснокутска, рискуя собственной жизнью, икону спас краснокутский мещанин Константин Александрович Форов [13].

В 1909 году по указу Синода Каплуновскую икону Божьей Матери должны были доставить в Полтаву для поднятия ее на торжества по случаю 200-летнего юбилея Полтавского сражения. 30 апреля на собрании прихожан села Каплуновка местным духовенством было предложено икону доставить в Полтаву не поездом а крестным ходом. Предложение поддержали все прихожане, которые обязались за свои средства сделать починку ризы и ковчега, которые были подарены Петром I Каплуновской иконе. Синод подобное решение одобрил, и 14 июня икона отправилась через Краснокутск, Колонтаев, Рублевку на Опошню, Гавронцы, Семеновку на поле Полтавской битвы [14]. Все время пребывания иконы на Полтавских торжествах ее сопровождал И. Д. благочинного 2-го богодуховского округа священник Петр Федоровский, его описание крестного хода и торжеств было опубликовано в журнале «Вера и Разум» [15]. Последними документами в которых упоминается икона Каплуновской Божьей Матери, стали клировые ведомости Богодуховского уезда за 1917 год.

Не зная достоверных сведений о ее судьбе и местонахождении, мне не хотелось бы строить свои предположения на основе косвенных источников. Однако считаю, что отсутствие ее образа в Харьковской епархии не способствует сохранению исторической памяти нашего народа.

1. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — СПб, 1857. — Отд. 2.
2. Фомин Г. Памятники харьковской старины: с. Каплуновка (Богодух. Уезда: Сведения о церкв. Сооружениях и священнослужителях) // ХГВ. — 1894. — 12 сент.
3. Древнее сказание о явлении чудотворной иконы Богоматери Каплуновской. — 2-е изд. — Харьков, 1866.
4. ГАХО. — Ф. 40. — оп. 7. — ед. хр. 49. — лл. 1-36.
5. ГАХО. — Ф. 24. — оп. 3. — ед. хр. 14. — лл. 88об. -89.
6. ГАХО. — Ф. 40. — оп. 108. — ед. хр. 28. — лл. 28-28об.
7. ГАХО. — Ф. 3. — оп. 26. — ед. хр. 258.
8. ГАХО. — Ф. 3. — оп. 34. — ед. хр. 46.
9. ГАХО. — Ф. 40. — оп. 42. — ед. хр. 1407.
10. ГАХО. — Ф. 3. — оп. 264. — ед. хр. 212.
11. ГАХО. — Ф. 40. — оп. 64. — ед. хр. 78.
12. ГАХО. — Ф. 3. — оп. 282. — ед. хр. 687.
13. ГАХО. — Ф. 4. — оп. 147 — ед. хр. 28.
14. ГАХО — Ф. 40. — оп. 97. — ед. хр. 527.
15. Вера и Разум. — 1909. — №№15-16, 17-18.

Парщик О. В.

Православне духовенство Харківської єпархії (друга половина XIX-початок XX ст.)

Проведена у середині XIX ст. церковна реформа визначила основні тенденції розвитку православного духовенства Російської імперії протягом другої половини XIX та початку XX ст. Ці перетворення відобразилися і на становищі священоцерковнослужителів Харківської єпархії, як частини загальної структури Російської Православної Церкви. Харківська єпархія за певних обставин історичного розвитку може виступати яскравим прикладом для визначення характерного розвитку православного духовенства в Російській імперії та на території України у зазначений період, аналізу участі парафіяльних священоцерковнослужителів у суспільно-політичних процесах в Україні на межі XIX-XX ст. У цій статті пропонується оглянути основні тенденції, які визначали

загальний розвиток парафіяльного духовенства у зазначений період та їх вплив на участь духовенства у суспільно-політичному житті регіону.

Першим наслідком проведених церковних перетворень стало суттєве зменшення загальної кількості духовенства. Відтепер лави білого духовенства складали виключно діючі священноцерковнослужителі, яких на початок 1870-х років у Харківській єпархії налічувалося, за різними даними, близько 2-х тисяч осіб.

Відтепер призначення до церков духовних служителів поза штатом заборонялося. Зміни у штатному розкладі могли відбуватися лише за згодою Св. Синоду [1, с. 59].

З ліквідацією замкнутості духовного стану діти православних священноцерковнослужителів особисто перестали належати до складу осіб духовного звання. Їх продовжували фіксувати для свідoctва у послужних списках батьків. Лише після досягнення повноліття діти духовних служителів мали вирішити особисту долю.

Між тим, у дітей священноцерковнослужителів не було відвертого бажання залишати духовну службу. До того ж, закон закріплював за ними першочергове право вступу до Духовної семінарії та влаштування на церковну посаду.

З дитинства більшість майбутніх священноцерковнослужителів звикали до специфічного побуту духовної родини, в якій проходило їх початкове виховання. З такого традиційного середовища дітям духовних служителів відкривалася пряма дорога до Духовної семінарії, закінчення якої було головною умовою отримання духовного сану, тому серед її студентів у другій половині XIX ст. переважали саме вихідці з духовних родин.

Паралельно у жіночому єпархіальному училищі навчання проходили доньки священноцерковнослужителів, які готувалися стати «зручними дружинами священників» [2, с. 34]. У Харкові такий навчальний заклад було відкрито ще у 1856 р., а його завданням було виховання з дочок духовенства майбутніх дружин для священників. Єпархіальна адміністрація лише заохочувала подібні шлюби.

Таким чином, незважаючи на те, що під час церковної реформи станова замкнутість духовенства була ліквідована, фактично, середовище священноцерковнослужителів, як і раніше, продовжувало поповнюватися з числа дітей парафіяльного духовенства. Залишати лави духовенства дітям священників і церковників доводилося лише у разі відсутності вакантних церковних посад, проте проблема відсутності вільних церковних місць у перші роки після проведення реформи існувала не лише у Харківській єпархії.

Обмеження як вертикальної, так і горизонтальної соціальної мобільності парафіяльного духовенства — було однією з характерних рис православного духовенства того часу.

Якщо священник призначався до сільської парафії або до парафії маленького міста, то він, як правило, залишався там до кінця свого життя. На яесь зростання важко було сподіватися. Навіть досвідчені диякони неодноразово зверталися з листами-скаргами до редакції загальноросійського «Церковно-общественного вестника» з приводу того, що, незважаючи на їх високий досвід церковної діяльності, вище керівництво не збирається переводити їх на посади священників [3]. Через відсутність вакантних церковних місць обмеженими були і переходи духовних осіб з однієї парафії до іншої. Як правило, сільське парафіяльне духовенство рідко залишало межі своєї парафії. За Статутом Духовних консисторій, щоб потрапити до іншого населеного пункту, який не входив до складу парафії, її священнику необхідно було мати дозвіл єпархіального керівництва і отримати для цього паспорт.

Такий низький рівень соціальної мобільності суттєво обмежував внутрішній світ парафіяльного священослужителя.

Соціальна нерухомість переважної більшості духовенства перетворювала його представників на звичайних обивателів. Сільське духовенство із задоволенням купувало газету «Харьковские епархиальные ведомости», бо там була достатня інформація про повсякденні події життя єпархії, але відмовлялося передплачувати богословський журнал «Вера и разум».

У великих містах священники були більш мобільними. Вони рухалися від парафії до парафії, або від однієї установи до іншої [2, с. 20]. У Харківській єпархії таким містом був саме Харків. На кінець 1860-х років тут знаходилося 10 парафій [4].

Переважаюча кількість духовенства, за влучним зауваженням харківського священника І. Галахова, яке він висловив на сторінках журналу «Вера и разум» залишалося косним, інертним, нерухомим. «Воно замкнулось у касту і не бажає свіжого повітря» [5].

Іншою рисою, яка характеризувала розвиток парафіяльного духовенства протягом другої половини XIX ст., було поступове посилення матеріальної залежності священноцерковнослужителів від держави та адміністративної залежності з боку єпархіальної адміністрації.

Наслідком реформи стало збільшення обсягів державного жалування духовним служителям і кількості представників духовенства, що могли отримувати його. Особливо це торкнулося єпархії з потужним сектанським рухом, до яких належала і Харківська. Держава намагалася всіляко обмежити залежність духовенства від парафіян у матеріальному відношенні. Так, у 1887 р. вийшов наказ, за яким заборонялося брати від парафіян кошти за сповідь та св. причастя.

Священники отримували додаткові кошти за службу на посаді благочинного або законоучителя. У 1877 р. харківське єпархіальне керівництво оголосило про призначення плати благочинним: сільським — 250-500 крб. на рік, а тим, що працювали у Харкові — 800 крб. на рік [6].

У 1870-ті рр. деякі з духовних осіб, які досягли 60-річчя, вперше отримали пенсії. Це ще більше посилювало залежність духовенства від держави і фактично перетворювало священнослужителів на державних службовців.

У другій половині XIX ст. загострилося протистояння між білим духовенством та вищою єпархіальною адміністрацією, яка продовжувала формуватися з числа ченців, у той час як ця група православного духовенства

складала менше 10% загального числа духовних служителів єпархії. Вплив архієрея на парафіяльне духовенство особливо посилювався з прийняттям нового Статуту Духовних консисторій у 1883 р. Фактично Статут у новій редакції закріпив ті положення, за яких парафіяльне духовенство існувало вже протягом тривалого часу. Так, з метою посилення центральної влади, у 1881 р. архієреї добилися відміни виборів благочинних. У цей час у структурі Харківської єпархії з'являються два вікаріатства, що сприяло посиленню контролю єпархіальної адміністрації над діяльністю парафіяльного священства.

До того ж, серед священників дуже часто лунали скарги на деспотичність і жорстокість єпархіального керівництва. На початку ХХ ст. на сторінках журналу «Громадянин» з'явилася стаття, в якій автор, згадуючи один випадок, який трапився у 1890-х роках на архієрейському подвір'ї у Харкові, скаржився на ті порядки, які там існували. «Владыка принимал всех священников в передней возле вешалки и калаш, — принимал всех сразу и перед публикой; и если, кто замешкается, или не слишком четко сформулирует свою просьбу, то такого священника на смех поднимает; так, что некоторые любители подобных зрелищ специально заходят в приемное время, чтобы посмотреть, как Владыка архипастырь над своими священниками издевается» [7, с. 235].

Таким чином, усі накреслені тенденції свідчать про те, що протягом другої половини ХІХ ст. духовенство залишалося дуже консервативною групою населення, а його життя характеризувалося численними протиріччями як в середині, між окремими членами соціальної групи, так і у відносинах з парафіянами.

Загальну ситуацію, яка склалася в середовищі православного духовенства Російської імперії на межі ХІХ-ХХ ст., яскраво схарактеризував відомий філософ, знавець Російської Православної Церкви, Володимир Соловйов.

Наприкінці ХІХ ст. він вказував на «повну недієздатність духовної влади, відсутність у неї загальновизнаного авторитету і суспільного значення». Соловйов зазначав, що «її безумовна підлеглість світській владі, відхід духовенства від решти населення, що ускладнювалося існуванням розколу в середовищі самого духовенства на чорне «керуюче» та біле «підлегле», деспотизм вищого над нижчим викликав відкритий протест у суспільстві. В той же час релігійна безграмотність і слабкість сприяла поширенню численних сект, а серед освічених верств суспільства зростала пасивність або відкрита ворожба до християнства» [8, с. 51-52].

Духovenство поступово втрачало свої позиції у суспільному житті. Переважна більшість його представників стояла на монархічних ідеях і не збиралася відчувати нових течій у суспільному русі. Духovenство залишилося осторонь українського національного руху, йому не належала ініціатива у проведенні демократичних процесів. Серед селян у той час нерідко можна було почути прокляття: «Щоб тобі піп приснився» [9, с. 199].

На початку ХХ ст. у житті парафіяльного духовенства Харківської єпархії з'являється нова тенденція, яка здійснила суттєвий вплив на розвиток цієї соціальної групи в регіоні.

На початку минулого століття парафіяльні священники відійшли від простої констатації існуючих у духовному середовищі проблем. Почався потужний процес виходу багатьох священоцерковнослужителів та їх дітей з лав духовенства. Цей рух на території Харківської єпархії набув такої активності, що у 1905 р. місцева єпархіальна адміністрація була вимушена дві третини церковних місць при храмах єпархії замінити з числа випускників світських навчальних закладів. Це були абсолютно нетрадиційні заходи для церковного керівництва, проте іншого вибору не було. По всій Україні з кожним роком зростала кількість вільних церковних місць [10, с. 45].

На початку ХХ ст. соціальна мобільність духовенства стає значно активнішою. У середовищі духовенства посилюється перехід священоцерковнослужителів від однієї парафії до іншої. Його лави часто поповнюють вихідці з інших верств суспільства, які принесли в духовне середовище нові ідейні погляди.

Певною мірою, ці процеси можна вважати передумовою появи у Харківській єпархії потужного реформаційного руху серед духовенства і перетворення Харкова на центр діяльності священників-оновленців в Україні під час російської революції 1905-1907 рр.

Збереження та посилення на початку ХХ ст. адміністративної залежності від єпархіального керівництва та матеріальної й ідеологічної залежності від держави завадили духовенству подолати консервативні риси власного буття. Більшість його представників, як і в другій половині ХІХ ст., перебувала на монархічних позиціях і не підтримувала демократичні гасла, які висувало суспільство.

1. Устав Духовных консисторий. — СПб. — 1883.
2. A vanquished hope: The movement for Church renewal in Russia, 1905-1906. — New-York, 1981.
3. Церковно-общественный вестник. — 1872. — №21.
4. Духовный вестник. — 1864. — №4.
5. Вера и разум. — 1906. — №3-4.
6. Церковно-общественный вестник. — 1878. — №35.
7. Розанов В. В. собрание сочинений. Около церковных стен. — М., 1995.
8. Соловьев В. С. О духовной власти в России // Сочинения в двух томах. — Т.1. — М., 1989.
9. Сумцов Н. Пожелания и проклятия // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — 1897. — Т.9.
10. Надтока Г. М. Православна церква на Україні 1900-1917 років: соціально-релігійний аспект. — К., 1998.